

 biblioteka
on-line www.alnari.rs

Copyright © 2010 by Gordana Kuić
Copyright © za srpsko izdanje Alnari d.o.o. 2010

ISBN 978-86-7710-553-2

*Balada
o Bohoreti*

GORDANA KUIĆ

alnari
PUBLISHING

Beograd, 2010.

Mojoj tetki Bohoreti

Proučimo život žene koja je prešla šezdesetu! Za vrijeme svog djetinjstva ona je živjela u turskom ambijentu, na najčistijem Orijentu. Kad je ušla u djevojaštvo stiže Austrijanac, evropski element koji joj je preokrenuo cijelo shvatanje života. A kako i ne bi? Od haremke morala je, htjela to ona ili ne, da se prilagodi navikama koje je donio novi osvajač i uspostavila nova vlast. Kada je došla u godine da bude baka, Srbin je oslobodio Bosnu i ona, mala Jahudinka, iz dimijica i feredže, a potom šešira, prilagođavala se svim režimima umjetnošću svoje prirode. Za pola stoljeća vidjela je kako su se promijenila tri carstva, živjela pod trima uticajima, orijentalnim, germanskim i slavenskim. I uvijek je znala kako da ide ukorak s vremenom. Nije li za to potrebno veliko umijeće?

– LAURA PAPO, BOHORETA, MUŽER SEFARDI DI BOSNIA,
„SEFARDSKA ŽENA U BOSNI“ (PREV. M. NEZIROVIĆ, 2005)

Prolog

Probudilo me je zvono na vratima. Jutarnje buđenje, rano ili kasno, u meni je oduvek izazivalo bunt. Prva pomisao bi mi bila da se pretvaram da me nema kod kuće, da sam, recimo, otputovala, da sam se odselila, da ne postojim više, da sam naprasno umrla, te da jednostavno ostanem u krevetu, u mom zaštićenom gnezdu, i zanemarim sve i svakoga, sav taj neprijatno užurbani spoljni svet koji nadire u moje usnulo stanje i ugrožava me. Jutro nije moje vreme. Ujutro sam mrzovoljna, namćorasta, zlovoljna pogotovo po vlažnoj avgustovskoj vrućini koja je obujmila grad svojim lepljivim zagrljajem i nije ga danima puštala. Vladala je velika, vlažna toplota. Sivo nebo činilo je pločnike još sivljim.

Međutim, zvonjava, isprekidana ali uporna, nije prestajala. Nešto se moralo učiniti. Nikakva gluma neće pomoći. Jedva prikupljenom poslednjom snagom (ili prvom, jer jutra označavaju početke) besno sam skočila i otklipsala do vrata ispred kojih sam stala i glasom punim prekora i umora upitala ko je (sve je to stalo u samo ove dve rečice). Začula sam cvrkutanje komšinice.

Zamišljala sam je svu prpošnu i poletnu i odmah sam se osetila još tromijom i turobnijom. Jedva sam otključala vrata petljajući sa svežnjem ključeva i poput slepca ubacujući pogrešan ključ u pogrešnu bravu, jer ih je bilo dve, gornja i donja, te sam ih najzad otvorila i zurila nekoliko časaka u stepenište, a zatim pogled lenjo prenela na tu mladu ženu. Onako bunovna, jedva sam shvatila da me obaveštava o današnjem „pražnjenju tavana“ zbog novonastalog beogradskog sindroma, takozvane nadgradnje, koja je sve stanare moje zgrade lišavala ovih korisnih i, rekla bih, romantičnih prostora. Zahvalila sam se na obaveštenju i uz izvinjenje koje se odnosilo na moje ponašanje i izgled, promrmljala da ću obaviti svoju dužnost tokom prepodneva.

Vraćajući se u krevet opet me je zgrabio pravi razlog mog opšteg neraspoloženja koji se nije nalazio ni u nasilničkom buđenju ni u oblacima otežalim od kiše, već u tome što me je mučila potreba da pišem i nemoć da počnem. A početi sam morala. Nisam ni slovo napisala već tri godine jer nisam od onih koji pišu svakog dana kao da odlaze u kancelariju pa se pridržavaju radnog vremena.

Imala sam viziju sebe kako sedim na nekoj prostranoj verandi sa pogledom na zelena brda – nikako more jer me ljubav prema njemu zaluđuje i odvlači mi pažnju – sa zabeleškama nagomilanim na stolu, šoljom sveže skuvane kafe i već zapaljenom cigaretom. Možda bi trebalo otići u Vrnjačku Banju, uzeti sobu u hotelu „Breza“, sestiti na terasu i pretvoriti Banju u mesto zbivanja mog romana. Jer, svaki roman se zasniva na selektivnoj transformaciji realnosti, ili rečeno na srpskom, na izboru

preinačene stvarnosti, na njenom izokretanju da bi se došlo do suštinske slike... Ali, ako je tako, zašto je potrebno biti u Vrnjačkoj Banji? Tim poslom mogu se baviti i kod kuće! Shodno tom zaključku, ostala sam kod kuće i počela da radim sa velikim entuzijazmom. Imala sam dobru priču, rečenice su se same od sebe sklapale, dijalozi prštali, kratki i inventivni, opisi su bili puni kolorita i atmosfere, likovi tako uverljivi da im je samo nedostajao izvod iz matične knjige rođenih, zaplet je bio neobičan ali jednostavan, istraživanja sam prethodno obavila – istorijska, društvena, geografska, klimatska, kulinarska – znači, upravo ono što će dati mojoj priči autentičnost... Dakle, roman mora biti odličan! Međutim, sve već pomenuto, mada neophodno za dobar roman, ako se sabere može doneti ono što pisac očekuje, a može se svesti na ništa! Došao je čas kada je onaj glas koji me je negde u potiljku sve vreme ključao najzad i progovorio o groznoj istini: ne valja! Jedan sastojak nedostaje, ona iskra koja oživotvoruje priču bez obzira da li su istorijski podaci ili jelovnik tačni. Moja priča je bila mrtva. Odzvanjala je šupljom neuverljivošću. Čitalac će se upitati kako je moguće da je On pronašao Nju baš tada i tamo, te tako razmrsio sve dileme, jer to se nikada ne dešava u životu, već samo u romanima i to lošim!

Sva satrvena, razmišljala sam o nepravednoj sudbini pisca, jer *život koji obiluje bezočnim drskostima ima neverovatnu povlasticu da može da se odrekne te glupave uverljivosti kojoj se umetnost slepo pokorava. Životni apsurdi ne moraju da izgledaju uverljivo zato što su stvarni.*

U umetnosti je upravo obrnuto, uverljivost je neophodna kako bi apsurdi izgledali stvarni.

Pošto se moj pokušaj završio poražavajućim neuspehom, od tada nisam skupila snagu da počnem ponovo. Izmišljala sam razne obaveze – posete, koncerte, terapije – planirala putovanja a ponekad ih i ostvarivala jer ona su odličan izgovor: tokom dve sedmice priprema za put ne вреди ništa započinjati, potom samo putovanje, pa po povratku opet oko dve nedelje ustaljivanja i ulaženja u ritam domaće svakodnevice.

I upravo u tom nezavidnom razdoblju koje melje svojevoljne mučenike ovog teškog zanata, nametnuo mi se odlazak na tavan. Oko podne kročila sam na daščani pod koji moja noga nije dotakla tridesetak godina. Zapahnuo me je onaj karakterističan miris zatvorenih ali suvih prostora (sasvim različit od onog u podrumima) i talas vrućine. Jedva sam otključala katanac okačen na lanac provučen između dve uske daske (pojedinačni tavani su bili ograđeni svojevrsnim tarabama). Pod je bio peskovit verovatno od nagomilane prašine, tako da su se svakim korakom podizali oblacići od kojih sam se odmah zacenila od kašlja. U našem delu tavana bilo je malo stvari. Dva sanduka, čije sam poklopce polako otvarala kao da ću u njima pronaći gusarsko blago, bila su prazna. U ćošku sam ugledala jedan čudan tronožni mesingani predmet od oko metra visine sa tacnom od porcelana islikanom vencem zlatastog lišća sa koje su se granali držači za sveću, za šibice, kao i dve čašice takođe od mesinga verovatno za mirisne trave ili tamjan. Odmah sam

odlučila da taj neobičan ukras kome ni naziv nisam znala snesem u stan.

Već sam se spremala da odem kada sam u uglu gde se kosina krova spušta do poda ugledala jedan prašnjivi kovčežić. Čučnula sam, izvukla ga (bio je lagan), obri-sala i pokušala da otvorim, ali nisam uspela jer je bio zaključan, te sam bežeći od nepodnošljive vrućine, njega i bezimeni tronožni predmet smestila u lift i spustila do stana.

Odmah sam našla mesto za, nazovimo ga, svećnjak koji se prilično klimao, pa sam ga uglavila između kaljeve peći i vrata, a kovčežić sam odnela u devojačku sobu koja je uglavnom služila kao stovarište mada su ormar i krevet ostali iz doba kada je moja majka Blanka болоvala, a Suzana iz Kovačice je čuvala i u toj sobici spavala. Osetila sam radoznalost ali i otpor prema sadržaju kovčežića. Ako nije prazan, a verovatno da nije, jer zašto bi inače bio zaključan, onda će me njegov sadržaj (pošto obijem bravicu), ma od čega se sastojao, uznemiriti: odmah ću poželeti da pogodim šta je čije i od kada je, da nešto zabeležim, i ma šta pronašla, ti predmeti će izazvati komešanje u mom već uzdrmanom raspoloženju... Ujedno, nikako mi nije bilo jasno zašto mi moja majka nikad nije spomenula njegovo postojanje, a nas dve smo o svemu pričale i ona je predstavljala nepresušni izvor sa koga sam se napajala pišući svoj prvi roman.

Dok sam se tako dvoumila prstima prelazeći preko izrezbarenih strana kovčega, napipala sam jedan prilepljeni kožni džep, a u njemu našla ključić. Sada više nije bilo mesta odlaganju. Uvukla sam ključ u bravu koja je

kao podmazana odmah škljocnula dok je poklopac odskočio jer je očigledno imao sa strane ugrađene opruge. I mada sam naslućivala šta će me sačekati, ipak nisam pretpostavila ni delić onoga što sam otkrila.

Uobičajene stvari drevnih zaostavština u mojoj porodici su svedene na minimum zbog srpsko-jevrejskih ratnih bežanija i posleratnih prelazaka sa imanja na nemanje; pored toga, sve od porodične vrednosti u smislu sećanja – fotografije, pisma, isecci iz novina – već je odavno bilo u mom posedu. Utoliko sam se više zaprepastila kada sam našla jedan dotad neviđen zavežljaj, jednu maramu opervaženu čipkom i povezanu već požutelom satenskom trakom. Odvezavši vrpцу, preda mnom se rasuo svežanj sveščica-dnevnika i poneka stranica očigledno iscepana iz nekih drugih svezaka, a sve to neuredno složeno u presavijen list hartije. Kao da se vlasnik predomišljao kako da ih poređa, pa ih je čas na jedan, čas na drugi način slagao, te je najzad digao ruke od zaludna posla.

Prvo sam se zagledala u rukopis: slova kao izvajana, tankih i debelih linija, starinska, ženska, ni previše krupna ni previše sitna, retko kolebljiva. Ali, uočila sam znatnu razliku između rukopisa na omotnom listu koji je, otkrih, takođe bio ispisan, i na samim dnevničkim zapisima. Premda bez ikakve sumnje napisan istom rukom, njegove linije odavale su lako podrhtavanje prstiju poput onog koje se javlja kod bolesnika ili staraca ili prilikom pisanja u naletu straha ili uzbuđenja.

U vrelini devojačke sobe do koje nije stizao hladan talas uređaja za rashlađivanje prebivala sam po stranicama

dnevničkih zapisa. Učinilo mi se da prepoznajem rukopis moje tetke Laure. Njene pesme i razne beleške listala sam još kao devojčica, a mama me je terala da ih čitam naglas da bih vežbala njen maternji jezik *ladino*, zapravo, predservantesovski španski sačuvan kod sefardskih Jevreja od XV veka kada su bili prognani iz Španije do dana današnjeg.

Nestrpljivo sam pogledala potpis na listu koji je objedinjavao sve što je bilo priloženo: „Bohoreta“, nadimak koji su nosila prvorođena sefardska deca. Laura je bila najstarije dete moje bake Estere i dede Leona Levija. Taj nadimak – za mušku decu Bohor, a za žensku Bohoreta – podsećao me je na lahor i behar, a u ženskom obliku još u maznom deminutivu! Njen lik se provlači kroz moj prvi roman, dok u poslednjem ona kazuje priču o travaru iz Travnika. Istinu govoreći, ona je stalno prisutna u meni. Odavno mi se činilo da je njena ljubav prema pisanju i beleženju prešla na mene.

Iznad potpisa, drhtavom rukom bolesnika, moja tetka je napisala jednu svoju misao: „Danas je 1. Decembar 1939. godina (rođendan moje sestrice Blankice). Neposredno posle Kristalne noći koja najavljuje košmar novih pogroma i rata, mnogo toga gubi na važnosti, a mnogo nevažnog nam se uvuče u svest, i za to nevažno se pridržavamo kao davljenik za slamku da bi sačuvali osećanje normalnosti. Vraćamo se u prošlost ne bi li našli opravdanje za sadašnjost. Ovi dnevници su prošlost.“

Obuzeta strahovitim nestrpljenjem, ovlaš sam pročitala dnevničke zapise preskačući strane, jureći po štivu potpuno obuzeta neverovatnom pričom jedne mladosti.

Nisam sve razumela, ali sam dobila uvid u celinu. Počinje sa Stambolom! Kada je mamina porodica boravila u Stambolu? Valjda nekoliko poslednjih godina XIX i nekoliko s početka XX veka...

Oznojena i zadihana, shvatila sam da i dalje sedim na podu u zagušljivoj sobici. Tu sam i ostala jer sam odjednom među sveskama pronašla i tri pisma napisana drugačijim rukopisom, oštrijih linija, muškog zahvata. Potpis: Manuel Manrike de Lara. Kakvo ime! Otmeno, zvučno, svehispansko – kastanjete, def, tragika, ponos, kruto plemstvo, sputana strast! Da, da... I ja sam, kao i moja tetka Bohoreta, stvarala slike zasnovane na imenu. I pisma sam pokušala brzo da pročitam, ali sam se na njima duže zadržala: jezik je bio moderni španski, uzvišen, probranih izraza, učen, dugačke ali besprekorno organizovane rečenice... Ostavila su na mene dubok utisak, jer su nosila pečat vanvremenskog, vanprostornog, vanljubavnog. Ispunjena opštim, a ipak sasvim ličnim, učinila su mi se kao sama suština razmišljanja o životu sa svim njegovim jarkim i tamnim aspektima; govorila su o jednostavnosti iskrene pobude, o pristojnosti kao najvećoj retkosti, o večnom posezanju za skladom mišljenja i izraza, a povrh svega, tematski su predstavljala raspravu o sefardskom bitisanju. Zadivljena, dugo sam razmišljala hladeći se njima kao lepezom, i ponovo ih iščitavala.

Mučilo me je pitanje kako je taj svežanj stigao do nas. Moja tetka Nina jedina je prisustvovala smrti i pogrebu njene sestre Laure u Sarajevu. Mora biti da je posle Drugog svetskog rata, došavši u Beograd pre nego što će se

preseliti u Dubrovnik, donela i ovaj kovčežić i predala ga mojoj majci, čuvaru porodičnog blaga. Nina je bila veoma radoznala, ali nesklona čitanju. Sigurno nije ni otvorila dnevnike, jer da jeste, pročitala bi ih sa najvećim zadovoljstvom zbog tajnovitog sadržaja. Mislila je, verovatno, da je to samo još jedan naučni spis njene sestre „zaluđene sefardikom“, kako je obično gundala. Ili ih je ipak pročitala, užasnula se njihovom sadržinom, (Nina se lako užasavala) pa ih ipak donela u Beograd da se sa Blankom dogovori šta će sa njima učiniti. Poznajući moju tetku Ninu, pretpostavljam da je navaljivala da se unište. Naprosto čujem moju majku kako se blago protivi, navodeći sve što je netragom nestalo tokom tek završenog strašnog rata, kako pominje prezimena ubijenih porodica iz gotovo zbrisane sarajevske jevrejske zajednice. Tu Nina popušta i već su joj oči pune suza, pa grcajući kaže da s obzirom da naslednika nema, jer su Laurini sinovi takođe ubijeni, onda nema ni na koga da padne sramota, a moja majka se usprotivi rekavši da sramote nema u tim zapisima. Dok Nina, kroz jecaje, mrmlja : „*No aj, nema? Ima! Ima! Ah, povereta, mia povera ermanika*, jadnica, moja jedna sestra!“ Blanka pita zašto jedna, jer žena koja doživi ljubav nikad ne može biti jedna... A kad bih u scenu uvela i moju tetku Rikicu, već bi između nje i Nine izbila gromoglasna svađa...

I sve tako, u mojoj glavi se nižu ličnosti, razgovori, prizori. Čine mi se toliko jasnim, bliskim i stvarnim da mi stvarnost postaje bleđa i zamagljena. Mogu i sad da opipam njihovu meku kožu dok su me kao dete, a i kasnije, grlile i ljubile, da omirišem sapun kojim su

se umivale, da razumem svaku modulaciju glasa, svaki treptaj oka. Zbog te bliskosti i mog ubeđenja da znam sve porodične priče, čudilo me je što moja majka, moja najbolja prijateljica, nikad nije spomenula postojanje dnevnika! Nikad! U porodici bez tajni i laži takvo prećutkivanje me je prenerazilo. Da li je Blanka ovaj svežanj jednostavno prepustila budućim vremenima nemajući srca da ga uništi, ali ne mogavši ni da iznese na svetlo dana intimu njene najstarije sestre koju je poštovala, volela i doživljavala kao drugu majku? Verovatno.

Provela sam ceo dan i veliki deo noći čitajući, a kada se opet vratih u stvarnost već je bilo praskozorje. Uz cvrkut beogradskih vrabaca, kao što su se javljale naznake novog dana, tako sam i ja nazirala rađanje želje da beleške sredim, proučim i dokučim zašto su mi nekim čuđom ostavljene.

Pri pažljivijem pregledu stranica dnevnika, primetila sam da mi nešto nedostaje: sa iznenađenjem sam zaključila da dnevnički zapisi nemaju datume! Na nekoliko prvih stranica naišla sam na nečitka, gusto prekrížena mesta upravo tamo gde bi trebalo da su ispisani datumi, a najzad, pored jedne tako zacrnjene mrlje i komentar: „Datume namerno brišem i neću ih više pisati. To činim iz nekoliko razloga. Prvo, koji kalendar da poštujem? Da li muslimanski zbog Otomana i mog boravka u Stambolu, ili naš jevrejski jer sam Jevrejka, ili hrišćanski Austro-ugarski jer je Saraj sada njihov? Drugo, za intimni dnevnik jedne obične ličnosti datumi su nevažni. Oni su presudni za istoriju, oni priliče dnevnicima vojskovođa i kraljeva, političara i dostojanstvenika. Datumi su

za životopise velikana. A moj mali život teče kao reka, *roman fleuve*, roman reka, neomeđen ničim osim rođenjem i smrću. Treće, meni je važno stanje duha. Ja živim unutar sebe, svoja raspoloženja nosim bez obzira na stoleće i geografsko određenje. Od mog postanka do mog prestanka, ma gde bila, od Antarktika do Arktika, ja sam ono što jesam.“

Već sutradan, opčinjena utiscima od prethodne noći, počela sam da prevodim čitko ispisan tekst istovremeno razmatrajući način na koji bih sav taj materijal poređala: po datumima nisam mogla jer ih nije bilo, po tematici takođe, jer se mešala. Možda po gradovima u kojima je pisan jer ga je i ona, sa malim izuzecima, tako grupisala. Odlučih da ostanu u redosledu u kome sam ih pronašla. Učinilo mi se da bi Bohoreta tako želela.

* * *

Tokom sledećih nekoliko meseci, dok sam s mukom radila na prevodu, u ušima mi je brujao Bohoretin glas prigušen vetrovima prohujalog stoleća, udaljen od mene za čitav jedan život – od njenog rođenja do njene smrti u proleće 1942. godine, iste godine kada sam se ja u leto rodila. Iz priča moje majke poznavala sam način njenog obraćanja, njene omiljene poslovice, pesme, izreke, a iz njenih rukopisa znala sam ton kojim je pisala, čak sam ga, rekla bih, i oponašala.

Šaputala mi je: „Neka ti, *mi kerida*, mila moja, ove stranice donesu radost otkrivanja tajne; ili, možda, radost traganja, ili poniranja u prošlost; ili, ako ništa

drugo, radost priče o odrastanju, lutanju, spoznajama, razočaranjima – radost priče moje mladosti. Bez priče nema ljudskog iskaza. A kakva je to priča koja nema bar naznaku ljubavi?“ Sumnjičavo sam klimnula glavom, a Bohoreta je nastavila: „Uvek se raduj osećanju ljubavi, makar ti ona u jednom trenu donela sreću, a već u sledećem tugu. Ne mari! Onaj ko se ne pripremi za tu smenu dragosti i žalosti neprestano je u prilici da bude nesrećan: čak i kad voli, delićem bića priprema se da mrzi. Ah, nemoj mrzeti: mržnja je strah, teskoba, tuga i jad. Mržnja je u osnovi neznanje i nepoznavanje predmeta mržnje. Čuvaj je se, ne podaj joj se, uništi u sebi svaki njen začetak da ona ne bi uništila tebe.“

Prevodeći sa jezika koji nisam dobro znala, kada bih posustala od umora, Bohoretin glas bi me hrabrio: „Nije ti lako, ali sa lakoćom se ništa značajno u životu ne postiže. Iza svakog velikog poduhvata (pa i malog, ali temeljito urađenog) stoji oznojeno čelo. To je načelo bez premca: od Stradivarijusovih violina do Mošikjovih nanula, od Servantesovog 'Don Kihota' do moje 'Esterke'. Ogroman napor je neizbežan. Ali za njega ti imaš podsticaj jer će ti štivo koje prevodiš pokazati šta znače oskudica i zaostalost, ali i žar življenja, snaga ljubavi i raskoš učenja. Pokazaće ti da uprkos svemu što iz svega proizilazi, jer sve je povezano, sve je uzrok i sve je posledica, misao o dobroti ne sme da te napusti. Iz nje bi trebalo sve da potekne, u nju sve da se uliva. Dobrota je jedina kojoj nisu potrebni ni povodi, ni razlozi, ni obrazloženja.“

A mene nije napuštala misao da bih moje romane napisala drugačije da sam ranije pronašla dnevnike. Oni su